

ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ

Соціальний захист інвалідів — це історична категорія, обумовлена суспільною необхідністю, яка здійснювалась у відповідних видах та формах. Це відбувалося або в межах традиційних родових стосунків, або як благодійництво. Одна з форм соціального захисту інвалідів — матеріальна компенсація — набула законодавчого закріплення ще в роки правління царя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.). Це було наділення земельними ділянками із царського земельного фонду (майно «ілку») воїнів вавілонської армії, які внаслідок недугу вже не могли продовжувати службу.

Розвиток суспільних відносин у сфері соціального захисту інвалідів зумовив необхідність правового врегулювання цих відносин, започаткувавши тим самим поступове формування законодавства про соціальний захист інвалідів, у тому числі і дітей-інвалідів.

Стаття 26 Конвенції ООН про права дитини визнає за кожною дитиною можливість користуватися благами соціального захисту, включаючи соціальне страхування, які надаються з урахуванням існуючих ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за її утримання. Держави-учасниці серед інших заходів здійснюють заходи соціального захисту від усіх форм фізичного та психічного насильства, зловживання, відсутності турботи, які включають процедури для розроблення соціальних програм для надання необхідної підтримки дитині та особам, які за неї турбуються [1].

Таким чином, Конвенція ООН про права дитини не тільки підкреслює пріоритет інтересів дітей над інтересами суспільства, але й спеціально виділяє необхідність соціального захисту спеціально депривілейованих груп дітей, зокрема дітей-інвалідів.

Право громадян на соціальний захист, відповідно до статті 46 Конституції України, включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [2, ст. 46].

Українська держава визнає одним із пріоритетних напрямків своєї соціальної політики правовий та соціальний захист інвалідів, у тому числі дітей-інвалідів. В умовах демократизації суспільства важливим завданням є створення рівних стартових можливостей для всіх особистостей, незалежно від психофізичного розвитку, стану здоров'я, віку, статі, соціально-економічного статусу людини. Всі діти з обмеженими можливостями повинні бути включені у соціально-культурні процеси і зв'язки із своїми ровесниками — не інвалідами.

У радянський період, у зв'язку зі слабкою теоретичною розробкою соціального захисту як соціального інституту, термін «соціальне забезпечення» використовувався в широкому змісті для визначення всієї сукупності соціально-

економічних відносин у країні, що стосуються питань соціального захисту, і в цьому змісті він визначав весь інститут соціального захисту, що одержав назву «право соціального забезпечення». Одночасно, як зазначають М. Захаров, Є. Тучкова, термін «соціальне забезпечення» у вузькому розумінні використовувався для визначення системи відносин в галузі соціального захисту, пов'язаних з наданням окремих видів забезпечення за рахунок коштів державного бюджету [3, 12].

На думку Б. І. Сташківа, «соціальне забезпечення» — це ті види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах, передбачених законом чи договором, із спеціально створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування [4, 25]. На нашу думку, соціальне забезпечення складається не лише з матеріального забезпечення, воно повинно передбачати також надання різного роду соціальних послуг.

У зв'язку з розвитком ринкової економіки та необхідністю розвитку інших організаційно-правових форм соціальної підтримки найбільш уразливих категорій населення у чинне законодавство України був введений термін «соціальний захист», який давно використовувався у світовій практиці та замінив термін «соціальне забезпечення», що використовувався в радянській економіці і характеризував специфічну організаційно-правову форму соціального захисту, здійснюваного безпосередньо державою. Але термін «соціальне забезпечення» продовжує існувати й досі. На нашу думку, доцільно застосовувати термін «соціальний захист» замість «соціальне забезпечення», оскільки йдеться про захист найбільш уразливих верств населення.

Термін «соціальний захист» має різні значення і найбільшою мірою відповідає сутності даного соціального інституту. Цей термін в Україні використовується в різних значеннях: у значенні суб'єктивного права громадян; у назвах відповідних державних органів — Міністерство праці та соціальної політики України; у назві управління, яке займається питаннями соціального захисту населення — управління соціального захисту населення районних та обласних державних адміністрацій; як одна з основних функцій та напрямів діяльності держави; для розмежування окремих категорій громадян; у значенні системи відповідних гарантій держави тощо.

Соціальний захист стосується установлених законодавством категорій громадян, які внаслідок втрати працездатності, відсутності роботи або з інших причин не мають достатніх засобів для задоволення своїх життєво важливих потреб і потреб непрацездатних членів родини.

У рамках систем соціального захисту таким громадянам при настанні соціального ризику надається допомога компенсаційного характеру в грошовій і натуральній формах, а також у формі різного роду послуг. Крім того, системи соціального захисту передбачають заходи профілактичного характеру, спрямовані на запобігання соціальним ризикам.

У літературі існують різні точки зору щодо сутності соціального захисту. На думку М. Захарова, Є. Тучкової, соціальний захист населення — це більш

універсальна, ніж соціальне забезпечення, система підтримки населення, зорієнтована не тільки на класичні соціальні ризики (старість, інвалідність, втрата годувальника, тимчасова непрацездатність тощо), але й на ризики, привнесені в життя суспільства своєрідністю ринкових відносин (вимушена обмеженість у правах внаслідок неможливості повноцінно брати участь у житті суспільства, спричинена важким соціальним станом, що найбільш характерно для дітей-інвалідів та сімей, в яких є такі діти).

На думку О. Мачульської, соціальний захист слід розуміти як гарантії з охорони праці, здоров'я і навколишнього середовища, мінімальної оплати праці та гарантії з інших заходів, необхідних для нормальної життєдіяльності людини і функціонування держави [5].

Н. Стаховська робить висновок про те, що законодавець до соціального захисту намагається віднести різні державні заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітницького та іншого характеру, через які виявляється турбота держави про підростаюче покоління, про громадян, які перебувають у складних життєвих ситуаціях і потребують допомоги, про громадян, що мають особливі заслуги перед Батьківщиною, і фактично про все населення України [6, 56].

Поділяє її думку і Г. Кучер, який до функцій держави щодо соціального захисту населення, крім надання гарантованої матеріальної, натуральної та інших видів державної допомоги, відносить також надання безоплатних консультацій, інформації, розроблення державних і регіональних програм із соціального захисту (охорону здоров'я, материнства, забезпечення зайнятості, вирішення проблем інвалідності, пенсійне, матеріальне забезпечення тощо) різних категорій населення, створення умов для реалізації тих чи інших видів соціального забезпечення на місцях, підготовку і прийняття нормативних актів, що регулюють життєвий рівень населення; створення нових структур, робочих місць, умов праці, різних видів послуг, що поліпшують життя найменш захищених верств населення [7, 60–70].

Проте ці науковці виходять з факторного аналізу змісту поняття «соціальний захист». Простий перелік державних заходів не відбиває, по суті, обсягу цього поняття. Продовжувати перелік заходів з реалізації соціальної політики держави можна без кінця, та це не означає, що ми наблизимось до розуміння визначальних рис правового поняття «соціальний захист».

Отже, теоретичні дослідження щодо сутності цього поняття дали змогу дійти висновку, що соціальний захист є практичною діяльністю з реалізації основних напрямків соціальної політики, однією з найважливіших функцій держави.

Соціальний захист можна розділити на загальний та спеціальний. Загальний соціальний захист передбачає діяльність держави та інших органів, визначених законодавством, щодо забезпечення основних соціальних та інших прав громадян, а спеціальний означає спеціальну систему стабілізації особистості, соціальної групи, що потребує через ті чи інші причини особливої турботи і допомоги. Тобто дітям-інвалідам повинен забезпечуватися спеціальний соціальний захист.

Як зазначає Н. Б. Болотіна, соціальний захист у широкому розумінні — це діяльність держави, яка спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості; виявлення та нейтралізацію негативних чинників, що впливають на особу; створення умов для самовизначення і ствердження в житті; у вузькому розумінні — це сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян й досягнення соціально прийняттого рівня життя [8, 35–39].

Соціальний захист здійснюється в різних організаційно-правових формах. Використання тих чи інших організаційно-правових форм соціального захисту може мати різні соціальні й економічні наслідки, які необхідно враховувати при управлінні даною галуззю.

Як вважає О. Мачульська, формами соціального захисту є індивідуальна відповідальність роботодавців, страхування, соціальне страхування, адресна соціальна допомога, державне соціальне забезпечення та інше.

Однак, на нашу думку, наведені вище форми є організаційно-правовою системою соціального захисту населення. Не всі ці форми є характерними для соціального захисту дітей-інвалідів. На нашу думку, основними формами соціального захисту дітей-інвалідів є: грошова допомога (допомоги, пенсії, компенсації та інші виплати); натуральна допомога, а також надання різного роду соціальних послуг особам, які є об'єктом соціального захисту. Надання соціального захисту може мати як компенсаційний, так і запобіжний профілактичний характер.

Однією з головних державно-правових форм соціального захисту дітей-інвалідів є грошова допомога, яка забезпечує певний рівень доходу у грошовому обрахунку особам, що її потребують. Основними ознаками цієї допомоги є фінансування витрат за рахунок державного бюджету та встановлення рівня забезпечення таких осіб відповідно до визначених державою пріоритетів.

Основними видами грошової допомоги дітям-інвалідам та сім'ям, які виховують таких дітей, є: допомога відповідно до законодавства про соціальний захист; житлово-комунальні субсидії; пільги щодо оплати послуг; компенсації; позики.

У країнах з ринковою економікою активно використовується така організаційно-правова форма соціального захисту, як соціальна допомога. Вона має адресний характер і надається особам після перевірки їхньої потреби у неї, якщо вони не мають інших джерел існування.

Національним законодавством передбачається надання різного роду соціальних допомог залежно від настання тих чи інших обставин (допомога дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства, допомога по вагітності та пологах, допомога при народженні дитини, допомога на дітей одиноким матерям тощо) та наявності або відсутності джерел до існування.

Безумовно, соціальний захист дітей-інвалідів повинен передбачати надання натуральної допомоги у вигляді різного роду матеріальних благ (медикаменти, харчування, одяг та інші предмети першої необхідності тощо), необхідних для

ведення повноцінного способу життя згідно з індивідуальними здібностями та інтересами.

Окремою формою соціального захисту дітей-інвалідів є надання соціальних послуг, що забезпечують задоволення потреб дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, для поліпшення або відтворення їх життєдіяльності.

Також соціальний захист дітей-інвалідів повинен бути спрямований на соціальну підтримку дітей-інвалідів у сфері охорони здоров'я, здобуття освіти, забезпечення працею.

Соціальний захист може здійснюватися у державних формах або у приватних. Характерною рисою приватних форм соціального захисту є те, що вони створюються не в обов'язковому порядку внаслідок прийняття відповідного законодавства, а через приватну ініціативу окремих суб'єктів відносно у даному середовищі, що приймають на себе зобов'язання із здійснення соціального захисту обмеженого кола осіб, які являють для них визначений інтерес. Приватні форми можуть застосовуватися в таких видах соціального захисту, як забезпечення тимчасової непрацездатності, медичної допомоги тощо.

Таким чином, соціальний захист у будь-якій державі — це комплекс соціальних, економічних, правових заходів, призначених для надання матеріальної або іншої підтримки особам у разі настання соціальних ризиків, передбачених законодавством для подолання несприятливих наслідків.

Зазначимо, що чинне законодавство не визначає термін «соціальний захист дітей-інвалідів». Аналіз чинного законодавства та існуючих у літературі точок зору щодо сутності соціального захисту дає підстави визначити соціальний захист дітей-інвалідів як систему гарантованих державою економічних, соціальних та правових заходів, що забезпечують дітям з обмеженими можливостями умови для подолання та компенсації існуючих у них обмежень шляхом надання необхідної допомоги, матеріального обслуговування, соціально-побутового, медичного забезпечення та створюють умови для здобуття ними освіти, професійної підготовки, забезпечення зайнятості, для створення у суспільному житті рівних можливостей з іншими громадянами.

Література

1. Концепция ООН о правах ребенка от 20.11.1989 г. // Международные акты о правах человека. — М., 1999.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
3. Захаров М. Л., Тучкова Э. Г. Право социального обеспечения России. — М.: БЕК, 2001.
4. Сташків Б. Поjęcia права соціального забезпечення // Вісн. — 2000. — № 7.
5. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения. — М.: Междунар. центр финансово-экономического развития, 1997.
6. Стаховська П. Соціальне забезпечення чи захист? // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2000. — № 8.
7. Кучер Г. М. Удосконалення системи соціального захисту населення // Проблеми соціального захисту в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. (20–21 черв. 1996 р.). — 1996.
8. Болотіца П. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // Право України. — 2000. — № 4.